

VRIJMETSSELARIJ EN ESOTERIE

Eén van de sterkste kenmerken van de wijze waarop vrijmetselaren in de praktijk met elkaar omgaan is dat zij zich niet dogmatisch opstellen en elkaar daadwerkelijk volkomen vrij laten in de interpretatie van de maçonnieke ritus. Zelfs over de fundamentele vraag – *is de ritus esoterisch geladen* – bestaan zonder noemenswaardige problemen uiteenlopende visies. In dit artikel staat de verhouding tussen vrijmetselarij en esoterie centraal. Maar de lezer moet zich wel realiseren, dat het hier de visie van slechts één maçon geldt, niet meer en niet minder. Menig vrijmetselaar kijkt totaal anders tegen deze thematiek aan dan in dit artikel verwoord. En die diversiteit is gezond en kenmerkt de vrijmetselarij.

Esoterie en Koninklijke Kunst

Esoterie is de naam die de oude Grieken hebben gegeven aan de ‘innerlijke’ wijsheid der ingewijden, die zowel geestelijk als wereldlijk aan de oude grote culturen autocratisch richting en leiding hebben gegeven. (Esoterikos is een Grieks woord, dat *innerlijk* betekent.) Die wijsheid betrof het totale leven, van het hoogst spirituele tot het materiële. En zij vond haar uitdrukking in wat wij nu wetenschappen en kunsten noemen en in de levenshouding der ingewijden, ook wel *de Koninklijke Kunst* geheten.

De Europese cultuur

De Europese cultuur, die met de Grieken begon, is de cultuur van de individualisatie. Voor autocratische, ingewijde leiders, hoe wijs ook, was er maatschappelijk geen plaats meer. Democratie, filosofie, een door ‘gewone’ mensen gemaakt rechtssysteem, de strijd om het recht te verwerven je eigen levenspartner, beroep en religie te mogen kiezen, het zijn allemaal tot op de dag van vandaag kenmerken van onze cultuur. De absolute esoterische wijsheid der ingewijden moest met hen van het toneel verdwijnen. De dood of verbanning van een oude, zowel geestelijk als wereldlijk wijze vorst als het startpunt van de dramatische handeling is een telkens terugkerend beeld in de grote symbolische verhalen van en over onze Europese cultuur.

Dat proces zet in tijdens de Griekse cultuur. De esoterie is niet dood, wel zwak geworden en beslist niet meer cultuurbepalend.

Renaissance – Verlichting - Humanisme

Met de Renaissance hernieuwt zich in verhevigde mate de tendens, die met de Grieken en Romeinen was ingezet. En die tendens vindt in menig opzicht in de Verlichting zijn hoogtepunt. Het is een hoogtepunt voor de erkenning van de vrijheid en gelijkheid van alle mensen, voor de erkenning van aardse wetenschappen en bovenal de triomf van de rede. Maar het was tegelijkertijd ook een dieptepunt voor de spiritualiteit. Symbolisch gezegd: de oude, wijze vorst wordt gedood.

Als een proces zijn dieptepunt heeft bereikt begint per definitie op datzelfde moment weer de weg omhoog. Geen wonder dan ook dat juist in die tijd de eerste stappen werden gezet om de oude esoterische wijsheid weer nieuw leven in te blazen. Maar de nieuwe vormen waarin dit moest worden gegoten dienden gezien de veranderde tijdgeest aan twee voorwaarden te voldoen:

- Wat vroeger door inwijding was voorbehouden aan enkelingen moest nu toegankelijk worden voor een ieder.
- Omdat de rede van de mens van de verlichting als nooit tevoren moeite had om fenomenen als spiritualiteit, religiositeit en esoterie als realistisch te aanvaarden, sterker nog, de

maatschappij deze fenomenen zelfs in toenemende mate ging veroordelen, moest de oude wijsheid eerst op verborgen wijze worden aangereikt.

Drie vormen waarin dit ging plaats vinden springen in het oog: de enorme ontwikkeling van de aardse wetenschappen, de opbloei van de schone kunsten, zoals de schilderkunst, de muziek, de dramatische kunsten en de literatuur, en tenslotte de herleving van de zogenaamde 'koninklijke kunst' in met name de vorm der vrijmetselarij.

De wetenschappen

De aardse wetenschappen konden zich vanaf de Renaissance en na de strijd van Copernicus, Galilei en Kepler met de Katholieke Kerk in toenemende mate in de sympathie van de rationele tijdgeest verheugen. Daarom konden zij zich vrij ontwikkelen en kwamen zij in een steeds hoger aanzien. Daarbij werd echter de verwijdering ten opzichte van alles wat met spiritualiteit te maken heeft steeds groter. Die ontwikkeling heeft zich tot op de dag van vandaag voortgezet, zij het gedurende de laatste decennia met een opvallende complicatie. Er tekent zich namelijk een steeds duidelijker tweespalt in de wetenschappelijke wereld af. Naast de traditionele stroming, die ervan overtuigd blijft dat uiteindelijk alles vanuit het materiële moet kunnen worden verklaard, zien we hoe een toenemende onderstroom in diverse wetenschappelijke ontdekkingen van de laatste decennia steeds meer oude esoterische gedachten begint te herkennen, waardoor wetenschap en esoterie weer tot elkaar lijken te groeien en de principiële samenhang weer in zicht lijkt te komen.

De kunsten

Bij de kunsten ligt het enigszins anders. Ook zij hebben vanaf de Renaissance in slechts enkele eeuwen een enorme ontwikkeling doorgemaakt. Die ontwikkeling geldt niet alleen de vorm. Inhoudelijk is er ook iets heel opmerkelijks gebeurd.

De coryfeeën onder de grote dichters en componisten begonnen namelijk vanaf de Renaissance plotseling in een veel hogere mate dan voorheen met hun werken oude esoterische kennis aan te reiken, voor iedereen beschikbaar, maar voor de ratio grotendeels verborgen in symboliek, alleen voor het onderbewustzijn toegankelijk. Alleen al in de toneelstukken van Shakespeare zit waarschijnlijk meer esoterische wijsheid verscholen dan wat alle kunstenaars en filosofen na de Grieks-Romeinse tijd tot dat moment hadden voortgebracht. Om maar te zwijgen over wat componisten als Mozart, Beethoven, Bruckner of Wagner of dichters als Goethe, Schiller of Von Hofmannsthal daarna aan pure esoterie in kunstvormen vastlegden.

Aan beide hiervoor genoemde voorwaarden werd voldaan. Immers, die immense hoeveelheid esoterie was voor iedereen toegankelijk en tegelijk verborgen in symboliek, die niemand bewust verstaat. Het publiek was en is nog steeds gefascineerd omdat het onderbewustzijn de wijsheid herkent. Maar dat realiseert het dagbewustzijn zich niet. De grote kunstenaars zijn de ingewijden incognito, die ons onderbewust en in de letterlijke zin van het begrip magisch bij de les hebben gehouden, hebben gevoed en hebben voorbereid op de nieuwe tijd.

De vrijmetselarij

De stroming, die onder de noemer 'vrijmetselarij' het oude proces van inwijding in de levensmysteriën wilde nabootsen en esoterische inzichten voor iedere man van goede naam toegankelijk wilde maken, moest het spel gezien de tijdgeest nog subtieler spelen. Het initiatief dat vrijmetselarij werd moest ook middelen vinden om de esoterische lading van de ritus die men wilde gaan beoefenen voor iedereen toegankelijk te maken en tegelijkertijd te versluieren.

De versluiering van de esoterische lading

De ritus van de vrijmetselarij bestaat voor een groot deel uit licht- en bouwsymboliek. Met name de bouwsymboliek is afgeleid van de kathedraalbouw in de Middeleeuwen. Dat gaf op zich al een aardse, realistische indruk. Maar door een gradensysteem in de ritus in te voeren, dat ontleend was aan het gildesysteem dat ook de kathedraalbouwers kenden, werd de aandacht verder van de bedenkelijke esoterie afgeleid. Drie esoterische thema's, die op zich geen hiërarchisch verband hebben, werden gekruist met het gildesysteem van leerling-gezellemeester. Buiten het feit dat de daarvan afgeleide symboliek een grote rijkdom op zich heeft, lijkt tot op de dag van vandaag het wereldse gildesysteem de basis van de maçonnieke ritus te zijn en dat leidt de aandacht af van de 'gevaarlijke' esoterische lading.

Geheel in harmonie met de geest van de Verlichting en het Humanisme werd bovendien de broederschapgedachte zeer centraal gesteld. Er werden voorwaarden geformuleerd, waaraan men moest voldoen om vrijmetselaar te kunnen worden en blijven. Die zogenaamde 'Oude Plichten' gaan eigenlijk niet verder dan de vermaning: wees geen godloochenaar en gedraag je fatsoenlijk. Door volledig te zwijgen over de ritus, en al helemaal over de esoterische lading ervan, dekten zo ook nog de Oude Plichten toe wat nog niet bewust en maatschappelijk zou worden aanvaard.

Het goud van de maçonnieke ritus

De realistisch aandoende bouwsymboliek, het gildesysteem, de nadruk op de broederschap en de inhoud van de Oude Plichten hebben niet alleen de esoterische lading voor het oog van de buitenwacht, maar natuurlijk ook voor het oog van vele broeders binnen de vrijmetselarij tot op de dag van vandaag versluierd. En dat is maar goed ook. Want anders was onder de druk van de tijdgeest, die vrijmetselaren natuurlijk evengoed bespeelt, het goud van deze ritus verloren gegaan. Waaruit bestaat dat goud?

Ten eerste zijn in een aantal ritualen – tezamen hier de ritus genoemd – op relatief eenvoudige wijze basale esoterische gedachten samenhangend en dramatisch verbeeld. Esoterie is logisch, gelijk de natuurwetten, maar de mens was vroeger minder rationeel, zocht minder de logica en dat zien we terug in oude esoterische geschriften. De taal is vaak bloemig, vaag en de ideeën zijn niet zichtbaar logisch gerangschikt. De maçonnieke ritus toont die samenhang wel. Eenvoudig, maar voor wie zoekt ook diepgaand, kan de rationele mens van de Verlichting structuren en samenhangen ontdekken die zijn bewustzijn in deze tijden verlangt.

De ritus is bovendien dramatisch in de zin, dat zij de 'zoekende wandelaar' op zijn weg naar levensinzicht verbeeldt en begeleidt. Hij ontmoet de grote wereld buiten hem en de kleine wereld in zichzelf, alsmede het verband daartussen.

Esoterie is zoals het woord zegt: innerlijke kennis. Die kan alleen gevonden worden waar hoofd en hart met elkaar in wisselwerking staan. Het feit dat vrijmetselaren de ritus met elkaar in een levende vorm beleven behoedt hen van rationele boekenwijsheid en geeft hen een beleving voor hoofd en hart.

In hoeverre is die beleving nu een esoterische?

Verscholen achter de hiervoor genoemde sluiers, vinden we in de ritus talloze gedachten en beelden over wereld en leven, die we kunnen terug vinden in de oudste esoterische geschriften (van de Upanishaden, de Bijbel tot het Corpus Hermeticum), in stromingen als de gnosis of de alchemie, en in esoterische geschriften van na de Middeleeuwen (Agrippa von Nettersheim, Böhme, Pico della Mirandola, enz.). Bovendien is er veel wat we ook vinden bij esoterische stromingen als de theosofie, de antroposofie en de diverse rozenkruisers orden.

Afgeleide stromingen binnen en buiten de vrijmetselarij

Er bestaan over de vrijmetselarij talloze misleidende verhalen. Daar zijn diverse oorzaken voor aan te wijzen. Sommigen verhalen zijn volstrekte nonsens, andere zijn afkomstig van lieden die haar zo lang als zij bestaat in een kwaad daglicht hebben willen stellen.

Daarnaast zijn er in de loop der tijd meer of minder op basis van de ritualen van de vrijmetselarij allerlei irreguliere initiatieven ontstaan en ook weer verdwenen. Zo heeft Rudolf Steiner in zijn Esoterische School rituele handelingen opgenomen, die grote gelijkenis vertonen met die in de vrijmetselarij. Ongeacht de mogelijke diepgang die daarmee werd bereikt, dat was geen vrijmetselarij. Anderzijds moeten vrijmetselaren tot op de dag van vandaag nog steeds uitleggen, dat ze volstrekt niets te maken hebben met de voormalige P2-loge, een ordinaire boevenbende in Italië.

Een nadere beschouwing over het labyrint van al dan niet elkaar erkennende maçonnieke ordes verspreid over de wereld en over veranderingen, die in de loop der tijd in de ritualen zijn aangebracht, is voor deze beschouwing niet van belang. Wel is voor het doel van dit artikel nog het volgende vermeldenswaard.

Aan het begin van de 20^e eeuw is er in Nederland een stroming binnen de vrijmetselarij geweest, die zich geïnspireerd voelde door de theosofie en een samenhang met de eigen ritus meende te ontdekken. Maar deze tendens ondervond weerstand en is dood gebloed. Na de 2^e wereldoorlog is er binnen de vrijmetselarij een stroming ontstaan om in de ritus niet meer dan een methode te zien om tot de Koninklijke Kunst te komen. Daarmee werd zelfs de gedachte, dat de ritus op een ideeënwereld over wereld en leven is gebaseerd, in twijfel getrokken.

Tegenwoordig leven we in een snel veranderende maatschappij. De esoterie staat in de volle belangstelling. De maatschappelijke weerstand tegen spiritualiteit, die enkele eeuwen alom aanwezig was, is enorm afgenomen. En die veranderende tijdgeest leeft natuurlijk ook in de vrijmetselaren zelf. De aandacht voor de esoterische aspecten in de ritus neemt dan ook merkbaar toe.

Tot slot

In welke mate en waar de esoterische lading door vrijmetselaren zelf in de ritus werd en wordt gezien is moeilijk te zeggen. De redenen zijn duidelijk. Dogmatiek wordt niet beoefend en dus is er geen sprake van meetbare groepen van voor- en tegenstanders, die zich met elkaar moeten meten. Maar de esoterisch georiënteerde vrijmetselaar heeft zich ook nooit naar buiten als zodanig gepresenteerd, omdat hij zijn mening niet als representatief mag en kan achten. Bovendien zou hij tot voor kort de vrijmetselarij geen goede dienst hebben bewezen, daar ook de buitenwereld vijandig stond tegenover de esoterie. Zo rijst de vraag waarom deze vrijmetselaar zich dan wel op persoonlijke titel uitspreekt. De reden ligt in zijn overtuiging, dat velen in toenemende mate behoefte hebben aan inspirerende gedachten om in deze wereld in verwarring toch nog een zinvolle richting aan hun leven te kunnen geven. En velen zoeken temidden van veel kaf het esoterische koren. Het leek hem zinvol om op wat in zijn ogen koren is te wijzen.